

STRELNÉ ZBRANE VÝCHODNÉHO PÔVODU NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V NESKOROM 9. A V 10. STOROČÍ¹

Ranged Weapons of Eastern Origin in the Late 9th and 10th Centuries

Michal Holeščák

Abstract: *HOLEŠČÁK, Michal. Ranged Weapons of Eastern Origin in the Late 9th and 10th Centuries.* Numerous finds of ranged weapons typical for nomadic societies of Eastern Europe and Asia have been discovered in the archaeological material from the Great Moravian and post Great Moravian periods. These include a reflex composite bow; specific types of arrowheads, ending with a thorn, with a rhombic, deltoid or forked shape; and their accessories, a quiver (gorythos). Bearers of these weapons left numerous grave finds in the area of Slovakia, as well as some evidence of battles. If these are compared with the written sources, they clearly demonstrate the turbulent character of the 10th century, which led to the formation of new states.

Keywords: *ranged weapons, bow, arrow, quiver, nomadic societies, Early Middle Ages, warfare in the 10th century*

Abstrakt: *HOLEŠČÁK, Michal. Strelné zbrane východného pôvodu na území Slovenska v neskorom 9. a v 10. storočí.* V období počas trvania Veľkej Moravy a po jej zániku sa v archeologickej materiálnej kultúre vyskytujú početné doklady strelnej zbrane typickej pre nomádske spoločnosti východnej Európy a Ázie. Je ním reflexný kompozitný luk, v archeologickom materiáli reprezentovaný parohovým obložením jeho nepohyblivých súčastí, špecifické typy hrotov šípov, pripájané na driek trňom, rombických, deltovitých a vidlicovitých tvarov, ako aj k nim patriaceho príslušenstva v podobe tulca a púzdra na luk. Nositelia týchto zbraní zanechali na území Slovenska po sebe pamiatky najmä v podobe hrobových celkov, ako aj náznakov bojových stretnutí, ktoré s porovnaním s písomnými prameňmi môžu dokladať turbulentné obdobie 10. storočia, na konci ktorého vzniká nový štátny útvar.

Kľúčové slová: *strelné zbrane, luk, šíp, tulec, nomádske etniká, včasný stredovek, boj v 10. storočí*

Úvod

Strelné zbrane včasného stredoveku doteraz až na výnimky² nepatrili do hlavného okruhu záujmu slovenskej archeologickej literatúry, v poslednom čase však najmä v okolitých krajinách táto téma

¹ Článok vznikol v rámci grantového projektu 2/0050/12 agentúry VEGA.

² Hlavne RUTTKAY, Alexander. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*, roč. 24, 1976, č. 2, s. 245-359, kde je uverejnená typológia šípov z širšieho časového rámca. TOČÍK, Anton. *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Nitra 1968; NEVIZÁNSKY, Gabriel. Aktuálne problémy výskumu pamiatok staromadžarského etnika na území dnešného Slovenska. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahoslav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 265-277. Z obdobia avarského kaganátu je nutné spomenúť: KOSDI, Štefan. Výbava lukostrelca v nálezoch z pohrebísk obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. In *Studia historica nitriensia*, roč. 7, 1998, s. 11-33. Väčšina autorov sa pri popise materiálu odvoláva na zahraničnú literatúru a typológiu.

rezonuje v prácach viacerých autorov³. Od 80. rokov 20. storočia však tradičná lukostreľba zažíva renesanciu v podobe historických rekonštrukcií a dostáva sa aj do povedomia neodbornej verejnosti⁴. Cieľom tohto článku je zozbierať dosiaľ publikované doklady tohto typu zbrane na území Slovenska v časovom horizonte konca 9. až 10. storočia⁵. Nie je jej cieľom podať podrobnú databázu a typologickú analýzu všetkých sledovaných typov predmetov, ale nastoliť otázky, ktorými je možné a v istých prípadoch aj nutné zaoberať sa v budúcnosti.

Písomné pramene

V prípade tohto typu prameňov je, tak ako pri všetkých ostatných, potreba kritickým hodnotením vyvarovať sa dezinterpretácii. Hoci by sa mohlo zdať, že očami súčasníkov môžeme najlepšie sledovať minulé deje, je nutné mať na pamäti viacero faktorov: ich nepresnosť spôsobenú časovým či kultúrnym odstupom poprípade cielenú tendenčnosť. Pri ich kritickom čítaní je možné vysledovať dôležité informácie, ako sa už pokúsili viacerí autori.⁶ Príchod etnika, nazývaného Starí Maďari – v maďarskej historiografii staromaďarské kmene, bol podľa všetkej pravdepodobnosti etnicky zmiešaný celok ľudí, žijúcich prevažne nomádkym či polonomádkym spôsobom života. Do nášho záberu sa dostávajú hlavne v 60. rokoch 9. storočia, keď ich kočujúcich v pričiernomorských stepiach stretáva aj Konštantín⁷ na ceste do ríše Chazarov⁸. V tomto geografickom priestore, stretávajú sa s inými kočovnými etnikami po zložitej politickej situácii, tlačením turkickými Pečenehmi a Bulharmi spolu s časťou Chazarov, pravdepodobne odčlenených kvôli nezhodám s kaganom, opúšťajú svoje sídla a sú nútení ustupovať na západ⁹. Z obdobia pred týmito dejmi taktiež poznáme spôsob bojovej taktiky a stratégie týchto nomádov, byzantskými autormi nazývanými Turci. V diele *Taktika byzantského cisára Leva VI. Múdrego* sú okrem iného popísané ich zbrane ako aj zloženie vojska, ktoré pozostávalo výhradne z jazdcov, z ktorých každý vlastnil a vedel používať luk¹⁰.

³ Z najdôležitejších prác uvediem: SEBESTYÉN, Károly Cs. A magyrok íja es nyila. In *Dolgozatok*, 1932, s. 162, 197. FÁBLÁN, Gyula. Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez. In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1982, s. 63-76. SZÖLLÖSY, Gábor. Íjászat alapismeretek. In *Nyíregy. Jósa András Múz. Évk.*, 1992, s. 443-476. BIRÓ, Adam. Methodological considerations on the archaeology of rigid, reflex, composit ebows of Eurasia. In *Acta Militaria Mediaevalia*, roč. 9, 2013, s. 7-38; a iní.

⁴ BIRÓ, Methodological considerations, s. 7. Priekopník jazdeckej lukostreľby inšpirovanej včasnostredovekými nomádkymi etnikami je L. Kassai, ktorý založil celosvetovú školu tohto športu a je aj výrobcom tradičných i moderných laminátových lukov.

⁵ V niektorých prípadoch aj 11. storočia, keďže niektoré nálezy nie je možné úplne jednoznačne časovo ohraničiť.

⁶ Uvediem najmä RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1964, s. 460. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 575. Zo zahraničnej literatúry predovšetkým RÓNA-TAS, András. *Hungarians and Europe in the early middle ages. An introduction to early Hungarian history*. Budapešť 1999, s. 566.

⁷ Žitije Konstantína VIII. In RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Druhé opravené a rozšírené vydanie*. Bratislava 1968, s. 214.

⁸ Zvaní aj Kozári či Kabari. Konglomerát turkických kmeňov v Povolží, ktoré vytvorili kaganát trvajúci od 8. do 11. storočia. Okrem iného sú známi najmä tým, že časť ich elity, ako jediné nesemitské etnikum, prijala judaizmus. Viac napr. v GOLDEN, Peter – BEN-SHAMMAL, Haggai – RÓNA-TAS, András (eds.) *The world of Khazars. New perspectives*. Boston 2007, s. 459.

⁹ CON. PORPH. Constantine Porphyrogenetos. De administrando Imperio 13. In RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 288.

¹⁰ LEO. Leo VI. Leonis imperatoris tactica XVIII, 39-75. In RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 277-281.

Po príchode do Karpatskej kotliny a turbulentných dejoch v prvých decéniách 10. storočia¹¹ bojovali na rôznych stranách vtedajších konfliktov. Hoci sú zmienky pomerne početné, z archeologického materiálu, najmä z priestoru juhozápadného Slovenska, nie je možné ich prítomnosť potvrdiť pred rokom 920¹². Taktiež súčasti lukostreleckého vybavenia nie sú, ako rozoberiem ďalej, chronologickým ukazovateľom, preto pri ich rozbere môžeme uvažovať o časovom zábere roku 896 – ako spodnej hranici podľa hlavných písomných prameňov a hornej hranici spojenej s ukončením pochovávaní na pohrebiskách a pridávaním predmetov do hrobovej výbavy.

Luk

Jednou z hlavných zbraní nomádskych etník už od doby železnej je luk¹³. Vo väčšine prípadov ide o reflexný a kompozitný typ, no ako poznamenal aj A. Biró¹⁴, nemusí tomu tak byť vždy. Nie každý reflexný luk musí byť zákonite kompozitný a taktiež nie každý kompozitný luk je zákonite reflexný¹⁵. Podľa nálezov sa dá hodnotiť, že takýto luk bol používaný aj v 9. – 10. storočí. V drvivej väčšine prípadov na sledovanom území nezachovávali drevené a iné organické súčasti, ako napr. šlachy, tetiva a pod. V archeologickom materiáli je však jednoznačne možné ho doložiť podľa parohových či kostených obložení, ktoré spevňovali jeho časti na miestach, kde bolo kvôli konštrukcii vhodné, aby neboli ohybné.

Podrobná typológia a chronológia tohto typu artefaktov zatiaľ nebola vypracovaná, doterajšie popisy sa zameriavali väčšinou len na laterálne koncové obloženie, čiže platničky spevňujúce konce luku, tzv. „uší“, ktoré vykazujú najväčšiu tvarovú variabilitu¹⁶, aj to najmä pri lukoch starších – avarských. V nálezovom materiáli z Maďarska je možné rozlíšiť viaceré typy koncových laterálnych obložení, najmä na základe profilácie a spracovania okolia výrezu na tetivu, na území Slovenska je však zastúpený len neprofilovaný priamy typ. Obloženie rúčky morfológicky veľkú variabilitu nevykazuje, a aj keď je najčastejším typom tohto predmetu jej tvar, je takmer uniformný – šošovkovitý tvar z jednej strany hladký a z druhej ryhovaný kvôli lepšiemu nanieseniu glejového lepidla. Koncové aj stredové platničky boli spravidla ryhované aj na koncoch, v miestach, kde boli spoje spevňované omotanými šlachami.

Problémom pri vypracovávaní typológie je taktiež dosť častá fragmentárnosť a nekompletnosť celého súboru platničiek. Podľa P. Ricza¹⁷ sa staromaďarský luk od avarského líši najmä počtom platničiek. Kým pri avarskom luku tvoria platničky v pomere 4-3-4 akési „skrinky“, maďarský luk je spevnený páriami takmer identických platničiek na oboch koncoch aj v strede. Tento predpoklad

¹¹ STEINHÜBEL, Ján. Maďari, Slovania, Bavori a Sasi v rokoch 896 – 933. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 39.-50.

¹² NEVIZÁNSKY, Gabriel. K významu a vypovedacej schopnosti mincí v staromaďarských hrobách. In *Slovenská numizmatika*, roč. 6, 1980, s. 121-130.

¹³ MÖDLINGER, Marianne. Kompositreflexbögen: ein Forschungsüberblick über eine der effektivsten und frühgeschichtlichen Fernwaffen. In *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 143, 2013, s. 97-112.

¹⁴ BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 9.

¹⁵ Na vysvetlenie: reflexný luk je typ, ktorý v nenapnutom stave vytvára poloblúk do opačnej strany ako napnutý, opakom tohto pojmu je „deflexný“. Kompozitný znamená zložený z viacerých častí, pričom sa terminologicky ďalej dá rozlíšiť, v akom pomere či z akých kombinácií materiálov je vyrobený. Viac o návrhu všeobecne platnej typológie pozri BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 10.

¹⁶ Pri neohýbajúcich sa súčastiach luku používam terminológiu podľa: BIRÓ, Methodoligal considerations, s. 10, 11, ako aj všeobecne zaužívanú lukostreleckú terminológiu.

¹⁷ RICZ, Peter. Glavno oružje nomadskih ratnika. In *Rad vojvodžanskih muzei*, roč. 28, 1982-1983, s. 82.

je na území Slovenska však overiteľný len v jedinom hrobe, ktorý obsahuje kompletný súbor platničiek, hrob č. 16 z lokality Bánov (tabeľa 1.1)¹⁸. Pre potreby tejto štúdie bola vyhotovená tabuľka všetkých hrobov, obsahujúcich luk z obdobia 9. – 10. storočia na Slovensku, kde poznáme nálezové okolnosti aj zvyšný hrobový inventár (tabeľa 1). Štruktúra tabuľky je inšpirovaná prácou Š. Kosdiho¹⁹ o avarských lukoch, čo umožnilo porovnanie dvoch vyššie uvedených časových úsekov. V mnou skúmanom súbore je na prvý pohľad viditeľným javom ich menšia početnosť vo vzťahu k obdobiu avarského kaganátu. Oproti trom lokalitám s viacpočetnými lukmi je lokalít šesť, avšak s výnimkou náleziska Sered I sú zastúpené len jedným exemplárom. Na otázku, či ide o problém stavu výskumu alebo o rozdielny význam luku a jeho vkladania do hrovej výbavy nie je možné zatiaľ jednoznačne odpovedať.

Druhým viditeľným faktorom je prítomnosť atribútov jazdca. Pričom v období avarského kaganátu je podľa Kosdiho luk na území, okrem náleziska Komárno-Lodenica, nachádzaný v hroboch pešakov²⁰, no v sledovanom období všetky hroby, ktoré neboli sekundárne porušené, obsahujú atribúty jazdca²¹. O prítomnosti šípov a tulca, ktorými sa bližšie zaoberám v nasledujúcich kapitolách, je možné povedať, že oba typy predmetu sa spolu nachádzali vo všetkých hrobových celkoch, s výnimkou jedného, kde absentovali hroty šípu.

V prípade, že hlavným atribútom lukostrelca je v hrobe uložený luk a neberieme do úvahy početné hroby, ktoré obsahujú iba hroty šípu, je možné tvrdiť, že len malý počet bojovníkov bol vyzbrojený touto zbraňou. Išlo o jazdcov, a zbraň bola vždy sprevádzaná aspoň jedným tulcom vo väčšine prípadov naplnenom šípami.

Z hľadiska chronológie je nutné podotknúť, že bez bližšej typologickej charakteristiky na základe takéhoto relatívne malého nálezového fondu, nie je možné prisudzovať mu chronologickú citlivosť a je ním možné datovať len obdobie, v ktorom sa na Slovensku nachádzajú tzv. staromaďarské archeologické nálezy.

Šípy

Šíp, rovnako ako luk, pozostáva z viacerých častí, prevažne organických. V archeologickom materiáli sa zachováva len jeho spravidla kovová časť – hrot. Prvý pokus o typológiu tohto typu predmetov pre kultúru tzv. starých Maďarov v Karpatskej kotline vypracoval K. Sebestyén²². Táto typológia je s miernymi úpravami akceptovaná dodnes. Všeobecne je pre hroty, ktorým sa prisudzuje na základe analógií pôvod z východnej Európy²³ charakteristické pripojenie na driek šípu pomocou trňa. Trň sa sarážal do dreva, napríklad svíbu, ktorý je doložený z lokality Levice-Géňa²⁴. Na rozdiel od súčastí luku sa týmto predmetom venovala väčšia pozornosť pri vyhodnocovaní lokalít z obdobia konca 9. – 10. storočia, avšak samotná publikácia jej doposiaľ nie je venovaná. Morfológicky je tento typ predmetu veľmi rôznorodý a podrobná typologická analýza pre územie Slovenska by ponúkla možné odpovede na viaceré otázky. Z hľadiska tvaru hrotu sa za východný typ, prisudzovaný staromaďarskému etniku, pokladajú Sebestyénom rozpoznané

¹⁸ TOČÍK, *Altmagyarische Gräberfelder*, tab. 3.

¹⁹ KOSDI, *Výbava lukostrelca*, Tab. 1.

²⁰ Nešlo o tzv. „jazdecké hroby“. KOSDI, *Výbava lukostrelca*, s. 24.

²¹ Pod ktorými rozumiem kosti koňa alebo súčasti postroja určené na jazdenie – strmeň, zubadlo.

²² SEBESTYÉN, *A magyrok íja es nyila*, obr. 12, 13.

²³ MEDVEDEV, Alexander. *Ručnoje metatelnoje oružije (luk i strely, samostrel) VIII-XIV vv.* Moskva, 1966, obr. 16, 17.

²⁴ NEVIZÁNSKY, Gabriel. Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. In *Slovenská archeológia*, roč. 54, 2006, č. 2, s. 301.

hroty s rombickým²⁵ či deltoídným²⁶ tvarom²⁷, ktoré sú najpočetnejšie a taktiež vidlicovité či rázsochovité hroty. V prípade ojedinelých nálezov je však nutné mať na zreteli, že obdobné typy boli používané aj v neskorších obdobiach²⁸ a v prípade nejasného kontextu môžu mať spojitosť s prítomnosťou Pečenehov, Kumánov či Mongolov.

Často sa vyskytujúcim tvarom v tzv. staromaďarských hroboch aj spolu s rombickými či deltoídnymi tvarmi je listovitý hrot, ktorý sa však v Európe neobmedzuje len na územie, kde sa predpokladá, že by mohol byť východnej proveniencie. Obdobné, v niektorých prípadoch takmer nerozoznatelné, hroty pochádzajú z prostredia Škandinávie a Jutského polostrova, preto ich nie je možné a priori považovať za priamy vplyv z východného prostredia. Tejto hypotéze sčasti nahráva aj ich neprítomnosť v hrobových celkoch na území Slovenska, ktoré obsahujú kostené súčasti reflexného luku – typickej zbrane nomádskeho populácií pôvodom z východu.

Z hľadiska objemnosti témy sa bližším popisom nálezových celkov z tohto obdobia nebudem zaoberať, keďže bez vypracovanej jemnej typológie sú akékoľvek nové závery takmer nemožné. To platí najmä o chronológii, ktorou sa bez hĺbkovej analýzy pri tomto druhu predmetu nedá operovať. Ostanem preto pri všeobecne akceptovanom fakte, že rombické, deltoídné a vidlicovité hroty sú dokladom vplyvu východných nomádskeho populácií s ťažiskom v 10. storočí.

Možné doklady bojových stretov

Špecifickým fenoménom je výskyt militárií, najmä hrotov šípov aj v nálezových celkoch, ktoré nie sú charakteristické pre východné nomádske etniká, a v istých prípadoch je možné uvažovať, že ide o doklad bojových stretov súvisiacich s turbulentnými dejmi na konci 9. a začiatkom 10. storočia.

Prvým z týchto fenoménov je výskyt typických východných hrotov šípov vo veľkom na sídliskách, na ktorých je sledovaný zánikový horizont, datovaný do prelomu 9. a 10. storočia. Táto tematika bola súborne spracovaná pre územie Čiech²⁹ a Moravy³⁰, kde je evidovaných 10 hradísk s výskytom viacerých rombických či deltoídných hrotov. Za spomenutie stojí najvýznamnejšie nálezisko tohto súboru predmetov z územia Moravy, pravdepodobne hlavne kvôli rozsahu odkrytej plochy, hradisko Mikulčice. Tu sa okrem iných predmetov materiálnej kultúry zrejme východnej proveniencie nachádza viac ako 80 takýchto hrotov, nájdených hlavne v okolí oboch brán³¹, ktoré najskôr tak dokladajú vojenskú operáciu súvisiacu s likvidáciou hradiska. Z širšieho európskeho priestoru je zaznamenaných 12 lokalít, tiahnucich sa až do juhovýchodného Francúzska, ktoré

²⁵ Geometrickým tvarom rombusu, čiže kosoštvorca, ktorého dlhšia uhlopriečka je spravidla predĺžením trŕňa.

²⁶ Deltoíd je štvoruholník v ktorom majú dve dvojice vzájomne priliehajúcich strán rovnakú veľkosť. Taktiež je spravidla dlhšia uhlopriečka predĺžením hrotu. V tejto kategórii existujú dva podtypy, s kratšou uhlopriečkou v hornej alebo dolnej tretine hrotu.

²⁷ KEMPKE, Torsten. *Starigard/Oldenburger Hauptburg der Slawen in Wagrien: III Die Waffen des 8.-13. Jahrhunderts*. Neumünster, 1991, s. 96.

²⁸ MEDVEDEV, *Ručnoje metatelnoje*, tab. 27.

²⁹ PROFANTOVÁ, Naďa. Problém interpretace staromaďarských nálezů v Čechách. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 149-167.

³⁰ KOUŘIL, Pavel. Archeologické doklady nomádskeho vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století. In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2007, s. 113-134. Tu sú uvedené všetky nálezy, ktoré v tejto práci z dôvodu repetitívnosti nebudem bližšie rozoberať.

³¹ KOUŘIL, Archeologické doklady, s. 118.

je na základe nálezov typických východných hrotov šípov možné dávať do súvislosti s výbojmi nomádskych etník začiatkom 10. storočia³².

Na Slovensku je z týchto hradísk najvýznamnejšia Bojná. Výstavba hradby na tejto lokalite, ktorá bola v zánikovom horizonte prepálená, je datovaná na prelom 9. a 10. storočia³³. Hoci tento druh nálezov doposiaľ nebol súborne publikovaný, v literatúre je vyobrazených 14 hrotov šípov³⁴, ktoré sú najpravdepodobnejšie cudzej proveniencie a môžu spájať zánik tohto hradiska s nájazdom východných etník niekedy v období začiatku 10. storočia. Bojná je doposiaľ jediné nálezisko porovnateľné množstvom hrotov šípov s Mikulčicami. Z ďalších hradísk sú na Slovensku spravidla známe prevažne 1 – 2 exempláre, vo väčšine prípadov však ide pravdepodobne o stav a veľkosť preskúmaného areálu, či iné aktivity, ktoré mohli zapríčiniť zmiznutie železných predmetov zo skúmaných opevnených areálov. Táto situácia je sledovateľná na Spiši, kde sa na dvoch blízkych hradiskách v Spišských Tomášovciach a Dreveníku-Ostrej hure nachádzajú rombické hroty³⁵. Ich bližšie datovanie je možné však len na základe typu tohto predmetu, preto je konkrétne bližšie časové určenie nemožné. Zo stredného Slovenska poznáme z archeologických výskumov³⁶ rombické hroty z lokalít Jasenovo-Vyšehrad³⁷, Hradec³⁸ a Detva³⁹. Z dôvodu malej početnosti šípov však nie je možné tvrdiť, že mali spojitost so zánikom hradísk.

Druhým významným fenoménom priamo svedčiacim o bojových stretoch sú hroby ľudských jedincov usmrtených šípom. V zahraničnom kontexte je týchto prípadov niekoľko, uvediem hlavne nález z Beitigheimu v Bádensko-Württenbersku. Tu boli v ruinách rímskej vily nájdení dvaja jedinci, z ktorých jeden mal typický romboidný hrot šípu zabodnutý v jednom zo stavcov. Obaja jedinci mali navyše početné sečné zranenia na skelete⁴⁰. Ich poloha (sú uložení nepietne, na sebe, v opačnej orientácii) môže naznačovať, že po istom bojovom strete boli z nedostatku času či iných dôvodov narychlo uložení do zeme. Najbližšie k hraniciam sledovaného územia sú dva hrobové celky z Moravy. Prvým je nález na lokalite Brankovice⁴¹. Tu sa v sídliskovom objekte z obdobia včasného stredoveku našli 4 pochovaní jedinci bez hrobového inventára, iba jediný mal panvovú kosť pravdepodobne smrteľne porušenú romboidným hrotom šípu. Všetci štyria jedinci boli podľa antropologickej analýzy muži, na pomery doby vysokí a nadpriemerne svalnatí, okrem jedinca s hrotom bez zaznamenaných násilných stôp na skelete, je však možné predpokladať, že všetci zomreli behom jednej bojovej akcie. Druhým, menej preukázateľným dokladom je pohrebisko

³² SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild. Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In HENNING, Joachim (ed.). *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*. Mainz 2002, s. 109-122.

³³ RUTTKAY, Matej. Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva. In RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír – PANIS, Branislav (eds.). *Bratia ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava; Nitra 2012, s. 128.

³⁴ PIETA, Karol – RUTTKAY, Alexander. Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa. In PIETA, Karol – RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej. *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2007, obr. 5.

³⁵ NEVIZÁNSKY, Aktuálne problémy, s. 271.

³⁶ Náhodné nálezy a predmety zo súkromných zbierok neuvádzam.

³⁷ REMIÁŠOVÁ, Marta. Archeologický výskum na hradisku Vyšehrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku*, 1974, s. 91- 92. Tu je uvedený jeden exemplár.

³⁸ BIALEKOVÁ, Darina – PIETA, Karol. Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza. In *Slovenská archeológia*, roč. 7, 1964, č. 2, s. 447- 461. Publikovaný jeden exemplár.

³⁹ ŠALKOVSKÝ, Peter. Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva. In *Slovenská archeológia*, roč. 12, 1994, č. 1, s. 155-185. Jeden exemplár deltoidný s možným širším datovaním, druhý vidlicovitý.

⁴⁰ STORK, Ingo – WAHL, Joachim. Ein Doppelbestattung aus Beitigheim, Kreis Ludwigsburg, als Beleg der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, roč. 13, 1988, s. 741-775.

⁴¹ DROZDOVÁ, Eva – PARMA, David – UNGER, Josef. Hromadný hrob u Brankovic. In *Funeralia Lednickie*, roč. 10, 2008, č. 3, s. 323-332.

v Břeclavi-Pohansku, kde dva mužské hroby obsahujú tri rombické hroty šípov v tesnej blízkosti kostier⁴². Na takzvanom staromaďarskom pohrebisku by sa daný jav interpretoval ako hrobová výbava. V slovanskom prostredí, prípadne bez iného hrobového inventára, by však bolo možné uvažovať, že daní jedinci boli usmrtení šípom, ktorý ale nezanechal viditeľné následky na skelete, no ostal uviaznutý v mäkkých tkanivách, a tak sa dostal do hrobu.

Na území Slovenska je jednoznačne preukázateľným dokladom usmrtenia jedinca šípom nález z lokality Mužla-Čenkov, poloha Vilmakert. Tu sa v hrobe č. 23 našiel korpus mladého dievčaťa s romboídnym hrotom šípu zabodnutým v stavci⁴³, ktorý spôsobil usmrtenie podobne ako u jedinca z Beitingheimu. Na rozdiel od predchádzajúcich príkladov, kde aspoň v určitých prípadoch išlo o bojovníkov, je tento hrob jedinečný tým, že bola usmrtená bezbranná obeť. Či je to dôkaz ojedinelého aktu násilia, alebo pochované dievča zahynulo počas systematického vojenského aktu, nie je možné dokázať.

Posledným hrobovým celkom, ktorý spomeniem a stojí za zamyslenie, je hrob 7/61 z pohrebiska v Povedime⁴⁴. Tu sa našla kostra neurčeného pohlavia, pričom ako jediný predmet hrobového inventáru je vidlicovitý hrot šípu, ktorý sa podľa popisu nachádza 3 cm nad dolnou časťou chrčtice. Ide o sídlisko, na ktorom sa po jeho násilnom zániku začalo pochovávať. Ostatné hrobové celky neobsahujú žiadne iné prvky, ktoré by mohli byť identifikované ako vplyv z východu, preto je vidlicovitý hrot, typický pre východoeurópske stepi, jediným dokladom tohto druhu zbrane. Nie je síce možné s určitosťou tvrdiť, že ide o dôkaz bojovej činnosti, no z hľadiska unikátnosti hrotu na nálezisku a absencie ďalšieho hrobového inventára, je možné pripustiť možnosť, že išlo o obdobný prípad ako z Mužle-Čenkova.

Tulec a púzdro na luk

Okrem priamych dokladov strelných zbraní, ktorými sú súčasti luku a šípov, sú v archeologickom materiáli známe aj dva predmety spojené s výstrojom lukostrelca: tulec a púzdro na luk. V prípade tulca sa na rozdiel od obdobia avarskeho kaganátu nenachádzajú dekoratívne kostené obloženia jeho ústia⁴⁵, ktoré by napomohli lepšie identifikovať jeho tvar a formu. V hrobovom inventári sa z tohto predmetu zachovávajú len železné pásové kovania, ktoré slúžili na jeho upevnenie na opasok bojovníka, prípadne iné kovové aplikácie, ktoré ho mohli zdobiť. Ich zachovanie však vzhľadom na materiál, z ktorého sú vyrobené, je v mnohých prípadoch veľmi fragmentárne. Ako pri ostatných popisovaných predmetoch, aj v tomto prípade je nutná bližšia štúdia, ktorá by zmapovala všetky obdobné nálezy a vyhodnotila ich z metrického a prípadne morfológického hľadiska. Dosiaľ sa na území Slovenska nikto nezaoberal objemom tulca, čo by mohlo prispieť k bližšiemu poznaniu možností daných lukostrelcov na bojovom poli. Posledným typom predmetu, nachádzaným v súvislosti s potrebami lukostrelca, je púzdro na luk v napnutom stave (grécky gorythos). Túto tému rozobral v G. Nevizánsky⁴⁶ pri revízií materiálu zo Stredy nad Bodrogom. Vychádzajúc z maďarských analógií, vyčlenil jednotlivé typy kovaní, ktoré tento predmet zdobili.

⁴² KALOUSEK, František. *Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno 1971, s. 159.

⁴³ HANULIAK, Milan – KOLENA, Branislav – KUZMA, Ivan. Základná antropologicko-archeologická charakteristika pohrebiska z prelomu 9. a 10. storočia v Mužle-Čenkova. In *Študijné zvesti AÚ SAV*, roč. 52, 2012, s. 163.

⁴⁴ VENDTOVÁ, Viera. Slovanské osídlenie Povedima a okolia. In *Slovenská archeológia*, roč. 17, 1969, č. 1, s. 172.

⁴⁵ KOSDI, Výbava lukostrelca, s. 18, 19.

⁴⁶ NEVIZÁNSKY, Gabriel – KOŠTA, Jiří. Výskum staromaďarskeho jazdeckého pohrebiska v Stredy nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937. In *Slovenská archeológia*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 317-320.

Tak ako pri tulcoch, o presnom tvare a organickom materiáli, z ktorého bol primárne vyrobený, z tohto územia nedisponujeme takmer žiadnymi informáciami. Nutné je však dodať, že púzdro sa temer výhradne nachádzalo v prvej polovici 10. storočia v severnom Potisí a patrilo k najstarším nálezom východoeurópskej proveniencie v Karpatskej kotline⁴⁷.

Záver

V závere 9. a hlavne v priebehu 10. storočia sa na území Slovenska, ako aj v celej strednej Európe, objavujú doklady strelných zbraní na základe analógií patriacich kočovným etnikám z východnej Európy. Konkrétne ide o reflexný kompozitný luk a špeciálne hroty šípov, ktoré spolu s výstrojom: tulec, púzdro na luk tvoria jeden funkčný celok. Ide o zbraň, známu v predošlých obdobiach. Od záveru avarského kaganátu po začiatok 10. storočia, keď sú uvedené súvislosti s príchodom tzv. starých Maďarov, však jej prítomnosť absentuje. V sledovanom priestore, kde prechádzala hranica medzi záborom nomádskych etník a domácich usadlíkov, je možné nájsť doklady ako mierového, tak pravdepodobne aj nepriateľského spolužitia.

Hoci nálezy predmetov spájaných s lukostreľbou sú na území dnešného Slovenska pomerne početné, komplexné vyhodnotenie na základe typológie a chronológie zatiaľ nebolo uskutočnené. Analýza tohto typu nálezov, najmä hrotov šípov, by najviac mohla prispieť pri datovaní a identifikovaní špecifických situácií, kde absentujú širšie nálezové súvislosti.

Detailná analýza, spojená s archeologickým experimentom taktiež môže pomôcť pri vyriešení drobných problémov ohľadne bojovej taktiky, ako napríklad kapacita tulca, využitie jednotlivých typov hrotov šípov a ich účinky na nepriateľa, sila a dosah strelby a podobne.

PRÍLOHA / APPENDIX

	Lokalita	Hrob	Obloženie luku	Šípy	Tulec	Atribúty jazdca	Stav
1	Bánov	16	4 - K, 2 - S	1 - R, 1 - V	Fe - fragment.	nie	por.
2	Lipová-Ondrochov	4	2 - K?, 2 - S	1 - D/R	Fe - pásové	nie	por.
3	Nesvady	2	1 - S, 2 - fragment.	4 - D, 1 - ?	Fe - fragment.	áno	zach.
4	Nové Zámky	55	2 - S	2 - R, 1 - V	Fe - pásové	áno	zach.
5	Sereď I	1/52	1 - S, 6 - fragment.	-	Fe - pásové	áno	zach.
6	Sereď I	8	2 - K, 2 - S, 2 - fragment.	3 - R, 2 - D	Fe - pásové	áno	zach.
7	Sereď I	14	2 - K, 2 - S, 4 - fragment.	2 - R, 2 - D	Fe - pásové	nie	por.
8	Sereď I	3/52	2 - S	-	-	áno	por.
9	Sereď II	4/53	1 - K, 2 - fragment.	4 - ?	Fe - pásové	áno	zach.

Tabela 1. Hrobové celky obsahujúce súčasti kompozitného luku.

Skratky použité v tabele:

K - koncové laterálne obloženie luku

S - stredové obloženie luku

R - rombický tvar hrotu šípu

D - deltooidný tvar hrotu šípu

Por. - porušený

Zach. - zachovaný

⁴⁷ NEVIZÁNSKY – KOŠTA, Výskum staromaďarského, s. 319.

	Locality	Grave	Rigid bow elements	Arrowheads	Quiver	Riders' attributes	Condition
1	Bánov	16	4 - LTP, 2 - G	1 - R, 1 - V	Fe - fragment	No	Dis.
2	Lipová - Ondrochov	4	2 - LTP?, 2 - G	1 - D/R	Fe - strip	No	Dis.
3	Nesvady	2	1 - G, 2 - fragment	4 - D, 1 - ?	Fe - fragment	Yes	Un.
4	Nové Zámky	55	2 - G	2 - R, 1 - V	Fe - strip	Yes	Un.
5	Sereď I	1/52	1 - G, 6 - fragment	-	Fe - strip	Yes	Un.
6	Sereď I	8	2 - LTP, 2 - G, 2 - fragment	3 - R, 2 - D	Fe - strip	Yes	Un.
7	Sereď I	14	2 - LTP, 2 - G, 4 - fragment	2 - R, 2 - D	Fe - strip	No	Dis.
8	Sereď I	3/52	2 - G	-	-	Yes	Dis.
9	Sereď II	4/53	1 - LTP, 2 - fragment	4 - ?	Fe - strip	Yes	Un.

Table 1. Graves containing rigid bow elements

Abbreviations:

LTP - lateral tip plate

G - grip plate

R - rhomboid shape of the arrowhead

D - deltoid shape of the arrowhead

Dis. - disturbed

Un. - undisturbed

SUMMARY: RANGED WEAPONS OF EASTERN ORIGIN IN THE LATE 9TH AND 10TH CENTURIES. Evidence of the ranged weapons with the origin in the nomadic societies from the east emerges in the region of modern Slovakia and in the whole Central Europe at the end of the 9th and during the 10th centuries. The weapons include a reflex composite bow and special types of arrowheads as well as accessories, a quiver (gorythos). While this weaponry had been known earlier, there is a lack of evidence in archaeological contexts from the 8th century, when it disappeared from the material of the Avar Khaganate, until the beginning of the 10th century. This can be understood in the context of the arrival of so-called Old Hungarians. The studied area, through which the grange between the newly arrived societies and native settlers runs, bears the evidence of peaceful but also of hostile interactions. Even though there is a relatively huge quantity of finds connected with archery from the region of modern Slovakia, a complex analysis based on typology and chronology is yet to be done. Such analysis, and particularly the analysis of the arrowheads, would contribute to more precise dating and identification of specific situations and would eventually fill some gaps in broader contexts. A detailed analysis combined with archaeological experiments can also help to solve a few problems concerning the battle tactics. The study might bring answers to other related issues, such as the measure of the quiver, the use of specific types of arrowheads and their impact on enemy, strength and range of bows and so on.

Mgr. Michal Holeščák

Archeologický ústav SAV v Nitre

Akademická 2

949 21 Nitra

michal.holescak@savba.sk